

Prilozi topografiji antičke Argentarije

SLUČAJNI ARHEOLOŠKI NALAZI S PODRUČJA DOMAVIJE I

Resursima bogata dolina rijeke Drine pružala je vrlo dobre uslove za život još od predrimskih vremena, a svoj najveći procvat je doživjela u rimsko doba, posebno područje oko Srebrenice i Bratunca (antička *Argentaria*).¹ Nažalost, u narativnim izvorima nema nikakvih podataka o ovome dijelu rimske provincije Dalmacije, kao ni o cijeloj istočnoj Bosni. Jedina vijest je iz relativno kasnog doba, iz 10. stoljeća kod Konstantina Porfirogeneta (912—959) koji se u djelu »De administrando imperio« (gl. 32) spominje *kástron tò Salenés* (lat. *Salinae* = slav. *Soline*, srednjovj. *Sale* = *Soli*), koji se vjerovatno odnosi na današnju Tuzlu (tur. *tuz* = *so*), gdje se nalaze najznačajniji izvori slane vode (ležišta soli) na Balkanu.²

Prema tome, sve što znamo o ovome dijelu Bosne u rimsko doba, dugujemo arheološkim istraživanjima iz kraja prošlog stoljeća. Tada su bili djelomično istraženi i ostaci dviju urbanih aglomeracija na Drini, u Gradini kod Sasa (*Domavia*) i Skelanima (*municipium Malvesiatium*), u kojima su otkriveni, između ostalog, i brojni počasni spomenici rimskim carevima i prokuratorima rudarskih i topioničarskih pogona (tzv. *argentariae*, po čemu se područje između Jadra i Drine i nazvalo *Argentaria*), a u kojima se vadilo i talilo srebro, olovo i druge rude.

Najznačajnija naselja su se razvila uza samu Drinu kao osnovnu saobraćajnicu (u današnjim Skelanima, Crvici, Fakovićima, Gradini kod Sasa, Voljevici), dok se u unutrašnjem pojasu, na ispresjecanom gorovitom terenu, sporadično javljaju uz tokove Drinjače i Jadra (Srebrenica, Staroglavice, Cikote, Zaklopača, Konjevići i brojna druga niz Drinu do njenog ušća).³ Raspored naselja je ovisio o prirodnim resursima, u prvom redu o rudištima srebra, olova i cinka, a u manjoj mjeri željeza, kvarcnog pijeska i građevinskog

kamena; zatim od plodnosti zemlje, na primjer oko Voljevice i Bratunca, i u Semberiji, te od bogatih šumskih revira, kao što su oni na Osatu. Eksploataciju ovih bogatstava je olakšavao jeftini prevoz sirovina i fabrikata Drinom, pa dalje Savom i Dunavom po cijelom sjeveru Carstva, i dalje, dok se srebro najviše izvozilo u carske kovnice u Sirmij i Siscij i drugdje, te za ostale potrebe državnog (carskog) fiska. Područje je bilo dobro povezano sistemom cesta, od kojih je najznačajnija bila ona dolinom Jadra i Drinjače (ova je cesta dolazila od Sarajeva preko planine Romanije, a imala je prema zapadu veze s jadranskim lukama) i ona niz Drinu, od Skelana do Sirmija⁴. Veliki i plodonosni poticaj privrednom i kulturnom razvoju cijelog područja dolazio je iz Sirmija (*Sirmium. . . mater urbium, magna et populosa*, AMM. Marc. XXI 10,2), što se vrlo snažno manifestira i na relativno bogatom spomeničkom fondu iz Podrinja.

U ovome kraju već dugo nije bilo sistematskih arheoloških istraživanja antike, iako za to postoje potencijalne potrebe. Zbog toga svi nalazi koje ovdje objavljujem imaju slučajni karakter. Pa, iako se uvijek i ne radi o nalazima od većeg značenja, ipak ih ovdje evidentiram, jer doprinose boljem poznavanju topografije i kulturne prošlosti područja. U tome smislu je napose vrijedan nalaz (nažalost uništen) kasnoantičke bazilike u Staroglavicama, jer baca izvjesno svjetlo na kulturne prilike u užem području Domavije u kasnoj antici, dok monumentalne lapide iz Loznice upućuju da u okolici Bratunca tražimo neki monumentalniji sklop zgrada iz carskog doba. Vrijedne podatke pružaju i sljedeći nalazi: sarkofag s bogatim priložima iz Konjevića, opekarska peć iz Zelinja, nadgrobna ploča iz Bratunca, zatim gospodarske vile iz Fakovića i Šepka i neki drugi nalazi o kojima će biti govora.

1. Antička spolija iz Loznice kod Bratunca

Prilikom radova na izgradnji nove asfaltne ceste uz Drinu od Bratunca do Sikirića (1975. g.), bila je djelomično dislocirana srednjovjekovna nekropola u selu Loznici, uzvodno od Bratunca. Ovo staro groblje, poznato kao »Rimsko groblje«, locirano uz samu komunikaciju (pored njega je prolazila i rimska cesta), leži uz lijevu obalu Lozničke rijeke, blizu njenog ušća u Drinu⁵. Groblje je i od prije poznato po brojnim antičkim spolijama, upotrijebljenim za spomenike na srednjovjekovnim grobovima⁶. Nova, proširena cesta je zahvatila pojas nekropole dug oko 35, a širok 5 metara, na kojem se površinski vidjelo petnaestak spomenika (T. I, 1). Izmještanje stećaka i pretraživanje grobova obavljeno je pod nadzorom arheologa Siniše Perića, kustosa Muzeja istočne Bosne u Tuzli, koji je o tome dao poseban izvještaj⁷. Ovdje nas zanimaju samo antičke lapide koje su otkopane u toku dislokacije, ili su (manjim dijelom) stajale otprije na ovome groblju. Prema izvještaju koji je Perić dostavio Zavodu,

u ugroženom pojasu je nađen 61 spomenik, od toga 2 sljemenjaka, 10 sanduka, 13 ploča, 8 spomenika steloidnog (menhirskog) oblika i 2 ulomka od stupova, te čak 26 biljega od prirodnog riječnog oblutka uzetog iz Drine. Priličan broj ovih spomenika otpada na antička spolija, i to uglavnom na »uspravne ploče od krečnjaka« (S. Perić) — kojega u blizini inače nema —, dok su srednjovjekovni spomenici izrađeni od pješčara (većinom) kojeg u blizini ima u izolaciji (S. Perić)⁸.

S ovog groblja potječe i poznati cipus s prikazom »braće Atisa«, kao i »pločasti kamen (stela?) ... sa dva reda svedenih panjega (*Bogennischen*), jedan nad drugom i u njima pet poprsja⁹«, kojih danas više nema na ovome groblju.

Ukratko ću opisati samo najmonumentalnije lapide koje su otkopane u toku zaštitnog iskopavanja 1975. kao i dio od »mnoštva arhitektonskog kamenja« koje su ovdje vidjeli Truhelka i Radimsky, a od kojih je veći dio nestao:

1. *Monumentalni blok epistilne grede*, dio vijenca, izrađen od vapnenca homogenog sastava koji je očito dovezen s desne strane Drine¹⁰. Ovaj monolitni blok je visok 0,66, širok 0,80, a dug 0,52 metra. Sastoji se od tri fascije nejednake veličine (12 + 8 + 6 cm) u donjem dijelu, u gornjem od plastičnog friza polukružnih niša, koje po sredini dijele naglašena kima visine 11 cm (T. I, 2). Gotovo identični blokovi vijenca su nađeni i na drugim mjestima po Bratunačkom polju (Voljevica, Bratunac, Podgradac i Podčauš)¹¹. S obzirom na podudarne dimenzije, sva je prilika da potječu s iste monumentalne građevine. Mišljenja Truhelke i Radimskog da je ta »divotna rimska zgrada« stajala na »Rimskom groblju« u Loznici (kod Truhelke Sikiriću) nisu se pokazala ispravna¹². Mnogo opravdanije je takvu zgradu (ili njih više) tražiti na parcelama Gradovi u Voljevici, o čemu je već bilo govora¹³.

2. *Prizmatični kvader* od kvalitetnog vapnenca, visok 0,53, širok 0,61 i dug 1,60 metara. Potječe iz stilobaata neke monumentalne zgrade (ili možda mosta?). Vrlo dobro je obrađen i uglačan, s ostrim bridovima (T. I, 3).

3. *Prizmatični kvader*, kao pod br. 2: v. 0,53, š. 0,65 i d. 1,42 m. Po identičnoj obradi i dimenzijama reklo bi se da potječe s iste građevine. (Iako su obje lapide velikih dimenzija, kao i neki kvaderi i blokovi, mogle su se lako po ravnom terenu uz Drinu dovući s Bratunačkog polja) [(T. I, 4)].

4. Po obliku i obradi im je sličan i nešto *manji blok*, v. 0,53, š. 0,90 i d. 1,40 m, također pažljivo klesan.

5. *Monumentalni kvader* ili blok vrlo pravilnog oblika i obrade, od vapnenca homogenog sastava kao i ostali, v. 0,59, š. 0,88 i d. 1,09 m, sa četiri udubljenja za klanfe (željezne spone), i to u gornjem dijelu sa strane (vel. 4,5 x 2,5 cm). Ima i pravilno isklesanu rupu za ankerovanje, el. 10,0 x 6,0 cm, koje je dubina 12, cm (T. I, 5).

6. *Kameni blok* potpuno sličan prednjem, također s četiri udubljenja za željezne spone (v. 0,59, š. 0,89, i d. 1,15 m). Kvader je na jednom bridu pri vrhu isječen, a dimenzije isječka su 30,0 x 10,0 cm.

7. I treći *kvader*, podjednakih dimenzija i obrade.

Kao što se iz opisa vidi, kvaderi br. 5 do 7 se po visini razlikuju od kvadera pod br. 2 do 4, viši su za šest centimetara (0,53: 0,59m). Ipak se čini da i oni pripadaju istom arhitektonskom objektu kao i kvaderi pod br. 2 do 4.

8. *Monumentalni kvader* ili blok s udubljenjem za povezivanje željeznim sponama, v. 0,48, š. 0,87 i d. 1,22 metra.

9. *Monumentalni blok* od kvalitetnog vapnenca, v. 0,58, š. 0,88 i d. 1,48 m. Po visini bi i ovaj blok (kvader) odgovarao onima pod br. 5 do 7, jer razlika od jednog centimetra nije bitna.

Svi navedeni kvadri (blokovi) su monumentalnih dimenzija, ali su im različite visine: 0,48, 0,53 i 0,59 metara.

11 do 13. Četiri dobro obrađena i pravilno klesana kvadera nešto manjih dimenzija.

14. do 22. Manji, pravilno tesani kvaderi, obrađeni rimskom tehnikom klesanja.¹⁴

Ako pretpostavimo da su kvaderi pripadali kamenom podnožju neke monumentalne zgrade, po kvaderima manjih dimenzija moglo bi se, možda, pretpostavljati da se radilo o zgradi zidanoj u strukturi koja je bila pravilna, ali nejednakih redova po visini (*opus quadratum pseudoisodomon*). Sva je prilika da se ta zgrada nalazila na *Gradovima* u Voljevići kod Bratunca, o čemu će biti govora i u nastavku.

23. *Baza za usadivanje stele*, v. 0,48, š. 0,90 i d. 0,90 m, s dimenzijama šupljine od 37,0 x 37,0 x 22 cm. (T. I, 6).

24. *Baza za usadivanje stele*, nešto manjih dimenzija, v. 0,48, š. 0,74 i d. 0,97 m, s udubljenjem v. 0,15, š. 0,37 i d. 0,42 m.

25. *Ulomak stupa* od breče s crvenkastim žilama, visok 0,70, a promjera 0,24 metra. Obrada je kvalitetna, pravilnog kružnog presjeka s izbrušenom površinom. U gornjem dijelu se nalazi rupa za nasadivanje nastavka, kapitela ili samog debla (T. III, 2).

Navedenu spoliju sam opisao iz dva razloga: (1) jer će s vremenom nestati kao što je nestalo i kamenje koje u Loznici (Sikiriću) spominju Truhelka i Radimsky, te (2) da danas-sutra, kada se otkrije lokacija s koje su ove lapide u svoje vrijeme pokrenute, posluže za bolje određivanje ili eventualnu rekonstrukciju objekata s kojih potječu; prekopavanjem pak nekropole »Rimsko groblje« u Loznici našlo bi se još ovakvog kamenja. No, već i ovo koje sam opisao (s onim što su opisali drugi autori) dobro ilustrira tehniku i stil rimske arhitekture na Drini.¹⁵ Ujedno se čini da je potencijalni položaj tog objekta (ili objekata) već donekle određen dosadašnjim nalazima lapida (Voljevica, Bratunac, Podgradac, Jelah, Loznica i dr.). Najvjerovatnije je to kompleks njiva i livada (na oko 25 hektara prostora), s karakterističnim nazivom »Gradovi« u Voljevici, otprilike na pola puta između Bratunca i Loznice u ravnom Bratunačkom polju, uza samu Drinu, na lijevoj obali Voljevačke rijeke. Kompleks je sa tri strane bio zaštićen bedemom debljine 1,20 m (osim od Voljevačke rijeke). Iz ruševina na »Gradovima mještani su izvlačili (i još uvijek izvlače) veće količine obrađenog kamenja, a nalazili su se i arhitektonski elementi monumentalnog profila. U neposrednoj blizini »Gradova« se nalazi i srednjovjekovna nekropola »Mramorje« na kojoj još uvijek leže slični kvaderi i arhitektonski ulomci.¹⁶ Uz ruševine Domavije u Gradini kod Sasa, lok. »Gradovi« su najveće antičko nalazište u području domavijanskog agera, pa je još Radimsky iznio mišljenje, donekle potkrijepljeno nalazom are beneficijara LEG IX CPF, da se radi o vojničkom logoru,¹⁷ dok iz Lutvin Hana kod Voljevice potječe ulomak nadgrobnog spomenika nepoznatog prokuratora *argentariarum Delmaticarum* (drugi dio ovog spomenika nađen je desetak kilometara uzvodno u Tegarama). Ne ulazeći zasad u raspravu šta se nalazilo na »Gradovima« u Voljevici, vojni logor, ili možda upravni centar ili neki pogon rudnika srebra (*Argentaria*),¹⁸ ili nešto treće, ovdje bih želio istaći samu činjenicu da je na »Gradovima« stajao neki relevantniji sklop rimskih građevina, te da postoji velika vjerojatnost da su i opisane lapide odavde razvučene po susjednim srednjovjekovnim grobljima. (Istraživanje ruševina na »Gradovima« u Voljevici ostaje kao jedan od prioritarnih zadataka bosanskohercegovačke arheologije, tim prije što su objekti na »Gradovima« pretvoreni u kamenolome).

2. Figuralna stela iz Bratunca

Nadgrobni spomenik u obliku stele, izrađen od ljutog vapnenca (T. II, 1) Dimenzije: vis. 1,20, šir. 0,48 i deblj. 0,24 metra. Spomenik je dosta dobro sačuvan, s neznatnim oštećenjem pri dnu. Od bijen je i usadnik. Arhitektonski je artikuliran u tri dijela. Gore je edikula, ali bez stupova, sa dva poluportreta (figure), a u donjem dijelu titulus s natpisom. Ova dva elementa razdvaja poprečna gre-

da s geometrijskim ornamentom (astragaloidni motiv). U naglašenom reljefu su prikazani, lijevo žena a desno muškarac. Likovi su dosta prirodni, čak individualizirani. Na reljefu se dobro uočava ženska nošnja. Žena je naime odjevena u tuniku s košuljom (*tunica intima*), a iznad toga je neka vrsta plašta (*lacerna?*) koji je na oba ramena pričvršćen lukovičastom fibulom, dakle na način kako se obično na ramena pričvršćivala pala (*palla*). Ovo je još jedan od spomenika sa Drine na kojem je prikazana ženska nošnja (npr. GZM 1963, 103). O odijelu muškarca se ne može ništa određenog reći, jer je djelomično zaklonjen likom žene (majke?), a i zbog skrame koja je napala kamen. Nije posve jasno, da li žena na glavi ima veo (kao obično na Drini), ili joj je prikazana kosa.

Cijela kompozicija je obrubljena profiliranim rubom koji je na gornjoj strani ukrašen ornamentom. Dekorativni elemenat je siromašan, pa cijela kompozicija djeluje ponešto tvrdo.

U plastično pofiliranom titulusu (45 x 24 cm) čita se slijedeći natpis:

D M
SEVERINUS
VETERANUS
VIXIT AN XIX (ili XIV)
TEMN(?)TIA
MATER ET FRA
TRES POS

D(is) m(anibus). /Severinus/Veteranus/vixit an(nis) XIV/5 Temn(?)tia / mater et fra / tres pos(uerunt) I(T. III, 1)].

Veličina slova je 3 cm. Slova su dosta pravilna, ali plitko usječena. Desna strana natpisa je napadnuta skramom, a posljednji red slabije uparan, možda naknadno. Ligature: VE i TE u *Veteranus* (3. r.), te AN (?) u *Temantia?* (5. r.), MA i TE (6. r.).

Kognomen u obliku *Veteranus* možda izveden od kognomena *Veter*, nije poznat u Dalmaciji. U obliku *Vetranio* dolazi u Saloni 385. godine (CIL III 9509), dok je kognomen *Severinus* dosta proširen u keltskim oblastima, ali dolazi i u Dalmaciji, češće u 3. stoljeću. Žensko ime *Temantia* dosad također nije poznato na natpisima Dalmacije. Srodno je muškom ilirskom imenu *Temans* (cf. A. MAYER, *Die Sprache*, 333), jednom potvrđeno kod Delmata (CIL X 3666), a jednom i kod Desitijata (CIL III 9739). Ime je izvedeno iz ilirskog korijenja TEM-, usp. *Tem-eia*, *Tem-us* i *Tem-ans*, odnosno *Tem-antia*.

Spomenik iz Bratunca valja datirati u kasniju antiku (lukovičasta fibula, nošnja, onomastička formula sa dva kognomena), negdje u drugu polovicu 4. stoljeća.

Spomenik je pronađen u Bratuncu na Drini 1955. g. i prevezen u Muzej istočne Bosne u Tuzli. Izoran je na parceli »Kamenjak« Dagić (Dragić?) Osmana, odmah ispod njegove kuće u Bosanskoj ulici. Tu se nalazio jedan tumulus (humka), u kojem je bila grobnica kojoj je čini se pripadao i spomenik Severina. U jednoj bilješci koja se čuva u Muzeju istočne Bosne piše da su »ispod stele pronađeni sitniji komadi keramike koje je seljak (vlasnik) odbacio. Ove hrbine su bile od urne zemljane« (zapisano 1955. g.). U bilješci iz 1963. kao vlasnik njive se navodi Dragić Osman iz Bratunca. Pri obradi njive su nalaženi i ulomci opeka i dijelovi zida (zapisano 1963. g.).

Iz gornjih podataka proizlazi da je stela nadena *in situ* na što ukazuju i ostaci arhitekture (*cigla i zid*). Ovo je prvi pouzdani podatak koji pokazuje da je i u Bratuncu bilo neko rimsko naselje. Iz Bratunca su poznati i neki drugi rimski nalazi, ali za njih nije bilo utvrđeno, da li potječu iz samog Bratunca, ili su dovučeni s nekog obližnjeg lokaliteta (GZM 1930, 161; 1934, 12; Članci i građa, VI, 1955, 95 i 107).

Spomenik na vrhu ima rupu za nasađivanje dodatka (Aufsatz), bilo u obliku zabata ili dodatka s lavovima. Dimenzije rupe su 5x5x3 cm. Spomenik, dakle, nije sačuvan u cijelosti.

3. Problem istočne nekropole (s inhumacijom) u Domaviji — nalazi 1975. godine

Kada se 1890. godine gradila cesta Han Bjelovac — Gradina kod Sasa, na trasi nove komunikacije, koja je zamijenila usku konjsku stazu, bilo je i arheoloških nalaza, pa i grobnih, ali njih nije nitko opisao.¹⁹ Novi put je doticao i antičke nekropole u Biljači, na Karauli u Koštanovicama i Knežiji u Gradini. Naime, izgradnja široke makadamske ceste je zahtijevala značajne zemljane radove u toku kojih je moralo dolaziti i do grobnih nalaza.²⁰

Prvi nalazi na ovome pravcu evidentirani su 1906. i 1907. godine, kada se ponovo radilo na ovoj komunikaciji, među tim nalazima je i grobni nalaz kod km 3,947 u Gradini. Tom prilikom je bio pronađen i olovni sarkofag s bogatim zlatnim priložima, datiran novcem Aleksandra Severa.²¹ Ovaj nalaz iz Knežije je sve do danas ostao jedinstven po tome što je to dosad jedini ukop s inhumacijom, dok su sve tri dosad istražene nekropole Domavije dale samo grobove s paljevinom.²² Među njima je i tzv. sjeverna nekropola na Karauli u Koštanovicama (ispitana 1961. i 1962. g.), također na putu Bjelovac — Gradina.²³

Do novih nalaza na cesti Bjelovac — Gradina došlo je ponovno 1975. godine. Naime, zbog asfaltiranja ovog nešto više od 4 km dugog puta, trebalo je ispraviti pravac i proširiti cestu. Cesta je uglavnom proširena s desne strane idući od Bjelovca uz Bjelovačku (Sasku) rijeku dok je lijeva nasipana,²⁴ što je iziskivalo i veće zemljane radove.

Za radove na proširenju ceste je Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH u Sarajevu kasno saznao, pa je zbog toga, i zbog upotrebe teške mehanizacije, propalo dosta nalaza, dok za one koji su bili zapaženi nije uzeta sva potrebna dokumentacija. Stoga slučajne nalaze iz 1975. godine bilježimo više kroničarski, napose zbog fiksiranja trase kojom je vodila rimska cesta, obilježena na pet punktova: Han Bjelovac — tok Bjelovačke rijeke — srednjovjekovno groblje u Biljači — rimsko groblje na Karauli u Koštanovicama — rimsko groblje u Knežiji (uz gornju stranu današnjeg puta) — ruševina kurije u samoj Domaviji, na sastavcima Saske rijeke i Majdanskog potoka.²⁵

Niveleta nove asfaltne ceste je na cijeloj trasi od starijeg makadamskog puta viša za 40 cm, dok je cesta široka 7,5 m, tri metra šira od makadamskog puta. Da bi se dobila visina (niveleta) i širina asfaltne trake, trebalo je iskopati velike količine materijala. Tom prilikom su se na više mjesta kroz Knežiju (Gradina) u profilu iskopa pojavili grobovi. Kod trgovačke radnje »Rudarke« presječeno je pet grobova, ali ih je buldožer tako uništio da se o ritusu ukopavanja nisu mogli dobiti određeniji podaci, a nije bilo ni priloga. Nešto istočnije od »Rudarke« u profilu se pod dubokim nanosom pojavio tamni kulturni sloj s dosta fragmenata provincijalne i fine keramike. Sudeći po ovim nalazima, trasa rimskog puta kroz Knežiju se uglavnom poklapala s današnjom, ali je cesta bila uža (oko 4 m). U istočnom dijelu zaseoka Knežija je silazila bliže Saskoj rijeci i preko Luka i Adice (pokraj mlina Milorada Rankića) vodila ispod današnjeg puta, te joj se još primjećuju slabi tragovi. Na Adici su se također nalazili grobovi s incineracijom. Na Karauli (širi pojam Rudine) je rimska cesta, kao i današnja, prelazila Sasku rijeku te jedan kraći potez vodila njenom desnom stranom.²⁶

Kod »Rudarke« u Knežiji otkopan je i neki zidani objekat dug 11 m, sazidan od ploča poluobrađenog škriljevca (dimenzije ploča: duž . 1.10, šir. 0,88 i deblj. 0,25 m) kojima se nije mogla odrediti namjena, a ni puni oblik i vrijeme postanka. Iako se nalazi u liniji između pet spomenutih grobova i sloja s ostacima keramike i organskog truljenja, teško ga je dovesti u vezu s nekropolom, ukoliko se ne radi o mauzoleju (?). U dvorištu u koje se uvlači ovaj objekat ima dosta zidova, pa se priča da je nekada tu stajao manastir. Sam objekat djeluje kao stepenište (stilobat?) od tri stepenice, duge 11,0 široke 1,0 i visoke 0,25 metara (T. IV, 1).

Oko 25 m zapadnije od ovoga objekta, u blizini »Rudarke«, a ispod kuća Stanoja Đokanovića i Dušana Milovanovića otkopan je manji olovni sarkofag, dug oko 55, a širok oko 25 cm. Pronađen je u blizini pet spomenutih grobova kojima se nije mogao odrediti ritus sahranjivanja. U sarkofagu se navodno nije našlo priloga. Sarkofag je oštećen pa je samo jedan njegov dio prenesen u Muzej istočne Bosne u Tuzli.

U februaru 1976. u Knežiji je nađen još jedan olovni sarkofag, dosta oštećen, dug 1,16, a širok 0,30 m. Uz skelet su nađene zlatne naušnice (deponirane u trezor Rudnika) i nekoliko ulomaka stakla od balzamarija (?). Do nalaza je došlo slučajno, kad su kiše isprale zemlju sa škarpe uz cestu.²⁷

Još 1971. na okućnici Milenka Milovanovića u Knežiji je otkopan dio olovnog sarkofaga koji je zbog pritiska kamene grobne konstrukcije bio u stanju raspadanja.²⁸ Nađen je in situ, orijentiran istok-zapad (s malim otklonom). U sarkofagu (ili grobu?) je nađeno nekoliko lucerna koje su raznesene. Jedan dječiji (?) sarkofag od olova bio je otkopan i prije nekih dvadeset godina kada se kopao podrum kuće Boška Rankića (kuća se nalazi uz samu cestu nešto nizvodno od Karaule).²⁹ Ovi su se sanduci, očito, proizvodili u domavijanskim argentarijama, u kojima se uz srebro dobijalo i olovo.³⁰ Nalazimo ih i u Sirmiju.

Asfaltna cesta je 1975/76. presjekla i brežuljak Karaulu gdje je 1961/62. otkopana nekropola s incineracijom. Tom prilikom je buldožer, prema kazivanju Milorada Rankića, uništio i nekoliko zaostalih grobova iz kojih su izbačeni fragmenti lonaca (na nekropolama Domavije najčešći oblik je urceus).³¹ S. Perić je tada evidentirao još jedan grob s incineracijom, u kojem je nađen žižak (lucerna) s natpisom na disku DICLE? i ukrasom u vidu borove grančice na dnu. Nađena je i oštećena bakarna (?) oplata, možda od grobne kutije. Nalazi su predani upravi Rudnika.³²

Ni nalazi prilikom izgradnje asfaltne ceste nisu dali pouzdan odgovor na pitanje, gdje se nalazila nekropola s inhumiranim pokojnicima. Ipak, kao da nalazi olovnih sanduka u Knežiji potvrđuju pretpostavku D. Srejovića da se nekropola s inhumacijom nalazila duž ceste u današnjoj Knežiji.³³ U svoje vrijeme u Knežiji je nađen i sarkofag sa zlatnom ogrlicom (Patsch, GZM 1910, 194). Danas se na tome položaju nalaze kuće mještana, uz cestu na padini brijega. Iako se dakle još uvijek ne može sa sigurnošću govoriti o nekropoli Domavije u vrijeme njene najveće ekonomske moći, tj. iz 3. i 4. stoljeća, ipak nalazi sarkofaga u Knežiji indiciraju da je treba tražiti pod seoskim kućama na toj poziciji. Grobovi s inhumacijom su dublje ukopani, pa je i to razlog što ovu nekropolu nismo dosad našli.

4. Kasnoantička bazilika u Staroglavicama kod Srebrenice

U jesen 1975. godine iskrčili su mještani sela Staroglavice (i susjednih sela) u Sućeskim brdima, zapadno od Srebrenice, temelje neke stare ruševine na zemljištu Ibrahima Mehmedovića iz Staroglavica. Za ovu ruševinu se od starina kazivalo da je nekoć bila crkva dok je parcela na kojoj je ležala nosila naziv Crkvice. Iskrčeni kamen iz temelja građevine je iskorišten za nasipanje starog puta koji prolazi pored same ruševine. Bio je to kiridžijski put koji je iz Srebrenice preko Viogora i Sućeskih brda vodio do Milića na zapadu. U blizini Crkvice se primjećuju i tragovi Bektića hana, za koji se ne pamti kada je zapravo postojao.

Kada sam u decembru 1975. krenuo tragom informacije koju su mi dali drugovi Salih Salihović, potpredsjednik SO Srebrenica, i Siniša Perić, kustos Muzeja istočne Bosne u Tuzli, obojica saradnici Zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH, već je bilo kasno da se nešto učini za dokumentarnije ispitivanje iskrčenog objekta. Jedino su se još vidjele gomile iskrčenog kamena, a djelomično i brazde iz kojih je kamen povaden, te jedna nasilno otvorena grobnica na svod, što je bio i prvi indicij da je u pitanju jedna kasnoantička crkva.

Staroglavice su od Srebrenice udaljene oko 11 km na zapad, dok se uništenji objekat nalazio na sedlu Jastrebači (pred Staroglavicama), koje razdvaja dva susjedna sela — Staroglavice i Brakovce. Hatare ovih dvaju sela dijeli upravo stari kiridžijski put koji vodi hrbatom brežuljaka na lijevoj obali Bukovičke rijeke, desne pritoke Zelenog Jadra.³⁴ Ruševine bazilike (danas) leže na osamljenom mjestu, koje od Staroglavica odvaja glavica Gaj, a od puta u Brakovce Omar (tu su ostaci Bektića hana), na nadmorskoj visini od 780 m, s pogledom otvorenim prema jugu u dolinu Jadra, a prema sjeveru na Luđmer oko Slatine. Ovako osamljeni položaj pored puta je u antici bio karakterističan za kultne građevine.³⁵

Uz ovaj stari put se prema zapadu redaju naselja Bastahovine, Vučinovići, Opeci, Podgaj, Kamenjače (!), Meraja, Žutica, šuma Presjeka te napokon Derventa na Jadru; sva su položena na pristrancima bregova na južnoj obali Bukovičke rijeke, s pogledom na kanjon i dolinu Jadra. Od Dervente, gdje Jadar izlazi iz kanjona, pored Jadra vodi nedavno asfaltirani put koji na glavnu cestu Vlasenica — Drinjača izlazi u Milićima. Iako je ovaj drum preko Sućeskih brda (danas put prolazi dolinom Bukovičke rijeke) vrlo starog postanja (označen je i na austrijskoj specijalnoj karti 1:75 000, Z. 29, col. XX), u spomenutim naseljima kroz koja je prolazio nisu poznati ostaci starih kultura (vjerovatno nisu ni traženi), osim nešto stećaka u Bektićima, Staroglavicama, Bastahovinama, Opecima (7 spomenika), Podgaju (9 spomenika), uza sam put, a u selu Kutu-

zero, južno od Jadra, na Mramorju oko 10 spomenika.³⁶ Na kiridžijsku funkciju ovog starog puta upozorava samo naziv sela Bastahovine (od »*bastah*« srednjovj. = prenosnik, prevoznik, kiridžija, toponim koji se češće susreće na starim putovima, najčešće u obliku *Bastasi*). Iako ova stara komunikacija i danas ima širinu kolskog puta, očito je u srednjem vijeku i u tursko doba služila za prenos robe na konjima.

Kad sam 22. XII 1975. došao na iskrčeni objekt, moglo se još samo ocijeniti da se radi o građevini dugoj oko 16, a širokoj do 12 metara, sa kraćim stranama orijentiranim na smjer istok-zapad.³⁷ Još uvijek je iskrčeni kamen ležao na licu mjesta, neka vrsta krupnozrnastog kamena tamnije (plavkaste) boje koji se na više mjesta vadi u okolici Srebrenice (krupnozrnasti andezit, tamne boje, podsjeća na granit, ali mekši), očito dovezen negdje iz blizine. Među iskrčenim materijalom, uglavnom lomljenim kamenom, bilo je i nešto obrađenog i poluobrađenog kamena i poneki kvader, vjerojatno od uglova i od otvora. Od spolija je nađen samo ulomak rimske stele bez figura, koji je bio ugrađen u temelje zgrade. U unutrašnjosti građevine, po kazivanju mještana, bilo je i pregradnih zidova, ali se njihov raspored više nije mogao odrediti po površinskim tragovima. Neiskrčeni su ostali jedino dijelovi istočnog (apsidalnog?) zida kojemu je (kako kaže vlasnik parcele) »fundament bio na okruglac«, dakle s apsidom, a koji je također u međuvremenu bio iskrčen.³⁸

Upravo je taj arhitektonski elemenat (apsida) indicirao da se radi o antičkoj građevini, a njenu pravu namjenu je otkrila grobnica na svod, ugrađena u samu građevinu, u njen sjeveroistočni ugao, s ulazom izvana. Položaj grobnice sjeverno od apside bi ukazivao da na toj strani treba tražiti i tzv. pomoćne prostorije bazilike, đakonikon i druge. Bilo je, dakle, očito da se radi o rano-kršćanskoj bazilici koja se po brojnim analogijama iz Bosne može datirati u 5. i 6. st. n. e., tj. iz vremena kada je i u našim krajevima kršćanstvo postalo vjera cijelog stanovništva. Svojom veličinom, a donekle i oblikom, bazilika iz Staroglavica bi približno odgovarala bazilici Skelani I na Drini (ova je ipak nešto veća). Slična je, čini se, i struktura zidanja: priklesani kamen složen u dosta pravilne horizontalne redove na oplati, dok je jezgro zida bilo ispunjeno lomljenim kamenom, sve u obilnoj kaši maltera.³⁹

Ovo je već četvrti objekt ove vrste u širem području oko Srebrenice. Najbliži ostaci bazilika su oni iz Skelana, jugoistočno od Srebrenice, gdje su otkopane dvije slične crkve. Treća bazilika je djelomično otkopana u Zaklopači kod Vlasenice.⁴⁰ I to je sve što zasad znamo o ranom kršćanstvu u srebreničkom Podrinju. Gledano s toga aspekta, nalaz iz Staroglavica (iako nepotpun), predstavlja značajan dokumenat vremena koje nam je vrlo slabo poznato.

U građi bazilike iz Staroglavica nema arhitektonskih dekorativnih ulomaka od kamenog namještaja i ukrasa crkve. Izgleda da je sav namještaj bio od drveta kao i u bazilikama iz Skelana. U ovome kraju je kvalitetni kamen bio velika rijetkost, a šumama je bogat i danas (na primjer Sušica). U okolici bazilike nisu također evidentirani antički ostaci, po čemu naslućujemo da su i tadašnja naselja bila izgrađena od laganog materijala (od drveta, lijepe, a samo djelomično od kamena), koji nije ostavio vidljivih tragova. Osim toga, radi se o objektu ruralne arhitekture (*ecclesia ruralis*), za što bi govorio i položaj crkve udaljene od većih naselja, kao što je Domavija.⁴¹

Kasnoantička grobnica na svod (*Gewölbegrabkammer*) odlično se sačuvala (očito iz osjećaja pijeteta prema mrtvima): duž. 2,08, šir. 1,10 i vis. 1,55 metara (T. V). Grobnica je kvalitetan rad, ozidana u malteru od pravilno tesanog kamena, a presvođena kvaderima sedre. Vratašca kroz koja se unosio pokojnik nalaze se na istočnoj strani izvan crkve. Grobna komora je iznutra bila ožbukana. Imala je samo jednu klinu (kameni ležaj) uz sjeverni zid (duži), na kojoj su ležali ostaci samo jednog skeleta, s lubanjom u kanalu i bez priloga, osim malog zvonca — klepetuše, možda znak da je pokojnik bio klerik. Grobnice ove vrste su karakteristične upravo za vrijeme ranog kršćanstva (od 4. do 6. st.), a u Bosni su česte i poznate pod nazivom »magaza«.⁴² Takve grobnice nisu nepoznate ni u području antičke Argentarije (područje Srebrenice), dvije iz Zagaja (Klotijevac), možda i prostorija »G« crkve Skelani II, za što bi govorile njene dimenzije i vratašca (g), zatim uzvodno uz Drinu, iz Žepe, Starog Broda i Klačnika, pa Cvilina, Ustikoline i Trbušca (Foča) itd.⁴³

Sve to govori da je u ovom izrazito rudarskom kraju kršćanstvo bila vjera tadašnjeg stanovništva, te da je crkva bila dobro organizirana. Po konstrukciji i strukturi zidanja iz Staroglavica vidi se da još ni tada nije bila zamrla tradicija rimskog graditeljstva, te da je ovdje još u osvit velike seobe naroda bilo dobrih majstora koji su uspješno nastavljali tradiciju rimskog graditeljstva i antičkog načina života uopće.

Za razliku od bazilike Skelani I, u kojoj je bilo uzidano dosta antičkih spolija, u Staroglavicama se sačuvao samo dio nadgrobno spomenika steloidnog tipa, razbijen u tri dijela. Spomenik je izvađen iz temelja crkve gdje je dospio prilikom gradnje. Radi se o nadgrobno spomeniku svećanije forme s udubljenim titulusom i ornamentiranim rubovima. Desni mu je rub propao, a također i gornji dio spomenika. U sadašnjem stanju visok je (zajedno s klinom za usađivanje) 1,45, širok 0,55, a debeo 0,27 metara. Od toga na klin za usađivanje otpada 17 cm. Rubovi su mu ukrašeni plastičnom bršljanovom lozicom s listovima. Plastičnost spomenika je pojačana

jako naglašenom profilacijom titulusa na kojem je natpis. Izrađen je od ljutog vapnenca, tzv. *stjenara* koji se vadi u Dubočici kraj Jadrta, u blizini srednjovjekovnog grada Kličevca na Jadru. Dakle, radi se o lokalnoj proizvodnji.

U duboko profiliranom titulusu su se sačuvali vrlo slabi ostaci izlisanog natpisa koji je bio uklesan dosta plitko. Iz sačuvanog dijela se razabire samo to da je ovaj spomenik postavio muž (*maritus*) supruzi (*coniugi*), a vjerovatno i sebi i djeci, ali se (njihova) imena, na žalost, nisu sačuvala, što bi za nas bilo najzanimljivije (T. IV, 2).

D [M S ?]
 [...]CITI (?) CTO[...] ?
 RIVS· MAR[itus?]
 [E]IVS CON[iugi?]

Jako fragmentirani natpis ne pruža elemente za bilo kakve određenije zaključke. Ako smo dobro rekonstruirali konsekrativnu formulu *D(is) m(anibus) s(acrum)* spomenik valja datirati u 2. ili 3. st., kada je na natpisima u provinciji Dalmaciji formula DMS dosta česta, iako dolazi rjeđe od formule *D(is) m(anibus)*. Poslije sto pedeset ili dvjesto godina spomenik je kao građevinski materijal dospio u hram nove vjere koja je od 4. stoljeća (nadalje) osvojila cijelo carstvo.

Bazilika i nadgrobni natpis iz Staroglavica su direktan dokaz da se i u ovom brdovitom, šumom prekrivenom dijelu antičke Argentarije, intenzivno živjelo i radilo, ne samo u doba prosperiteta Domavije, nego i kasnije, kada je već Rimsko carstvo bilo propalo, a ovim krajevima vladali Ostrogoti i Bizant. Ipak nam se to razdoblje predstavlja s mnogo manje sjaja nego ono iz 3. stoljeća, kada je Domavija bila jedan od najvećih rudarskih centara u Rimskom carstvu. Napokon je i tako reducirani život zamro (?) negdje početkom 7. stoljeća u velikoj seobi naroda, ali ni tada nije bio uništen u potpunosti.

Bazilika u Staroglavicama je stajala pored jednog rimskog vinalnog, vjerovatno rudarskog puta koji je područje Domavije povezivao prema zapadu tokom Zelenog Jadrta. Topografija i ogranci ove komunikacije još nistu istraženi. Put se, inače, dobro uklapa u rimsku putnu mrežu u istočnoj Bosni.⁴⁴

NAPOMENE:

1 Literaturu o rimskoj Domaviji vidjeti u mom članku »Arheološki pabirci sa područja antičke Domavije«, objavljenom u knj. VI, 101—110. bilj. 3 ovog časopisa (Tuzla 1965).

- 2 A. MAYER, *Die Sprache der alten Illyrier*, B. I, Wien, 1957, 290 s. v. *Salina*. Od *Salinae* može se pretpostaviti i stariji oblik *Salinis* (abl.).
- 3 Lit. vidjeti u čl. nav. u bilj. 1. Za Zaklopaču: M. GABRIČEVIĆ, Članci i grada, X, 73—75; za Cikote: K. PATSCH, GZM 1902, 5—6, sl. 5 = WM IX, 293; za Skelane, Crvicu i Osaticu: K. PATSCH, GZM 1907, 431—466. Za Faković: D. SERGEJEVSKI, Spom. SKA 77 (1934), 12—13. Usp. Isti, Spom. 93 (1940), 12—17 (Gradina, Sikirić, Skelani), za Voljevicu: Č. TRUHELKA, GZM 1891, 240, K. PATSCH, GZM 1893, 135. Cf. I. BOJANOVSKI, Naše starine, 9/1964, 189—192 (Klotijevac). Isti, Članci i grada VI, 101—110 (D. Magašići, Gradina, Voljevica, Bratunac, Jelah) i VII, 1967, 41—47 (Crvice, Skelani, Loznica, Tegare). Nalazi iz Konjević Polja (rimski ukop u sarkofagu) i Srebrenice (vila s hipokaustom?) nisu još objavljeni, a Staroglavice se objavljuju na kraju ovog rada. Time nisu evidentirani svi nalazi na ovom području. V. RADIMSKY, rad nav. u bilj. 6, 9, 10, 11, 12, 14 i 17.
- 4 Tragovi ove rimske ceste su jasni i ispitani i nizvodno od Zvornika do Rače, o čemu ćemo govoriti na drugom mjestu. Usp. D. i M. GARAŠANIN, *Nalazišta*, 144, 145 i E. PAŠALIĆ, *Naselja*, 74. I. BOJANOVSKI, Prilog proučavanju antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni, *Godišnjak — XIX*, 1981, 125 do 197.
- 5 Saglasnost zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH izdata je rješenjem br. 05-Up. I. 27-3/75.
- 6 Č. TRUHELKA, GZM 1891, 242 »kakovih 50 grobnica na oblik tumbe«; V. RADIMSKY, GZM 1892, 119 (58 spomenika); Š. BEŠLAGIĆ, *Stećci*, 228—9. Truhelka na nav. mj. navodi »više komada tesanog kamena i komad stabla od stupa«, a Radimsky »mnoštvo arhitektonskog kamenja«.
- 7 Iskopavanje je obavljeno u vremenu od 24—29. aprila 1975. g. Rukovodio je Siniša Perić, arheolog Muzeja istočne Bosne u Tuzli. Veliku podršku i pomoć pružio je drug M. Momčilović, potpredsjednik SO Bratunac. Izvještaj S. Perića v. u Zavodu pod br. 05-Up. I-05-28-2/75. Cf. S. PERIĆ, Zaštitno iskopavanje na nekropoli sa stećcima »Rimsko groblje« u selu Loznica, Članci i grada, XIII, Tuzla 1980, str. 139—149.
- 8 Izgleda da je dobar dio spomenika već bio poremećen 1890. g. kad je izgrađena makadamska cesta Bratunac — Skelani.
- 9 TRUHELKA, nav. mj. 242, sl. 2, i 3. RADIMSKY, GZM 1899, 44 i 1892, 119, bez slike (»pločasti kamen od kojeg imam fotografiju«). Nije mi poznata daljnja sudbina ova dva spomenika, jer ih na nekropoli više nema. Stelu s pet »panjeva« spominje jedino Radimsky (str. 3. ISTI, GZM 1889, 44—46), dok je SERGEJEVSKI, GZM 1934, 13, sl. 1 objavio stelu sa četiri polufigure u polukružnim nišama iz Gradine (Sase), a potpisani iz Klotijevca (v. bilj. 3), ali bez niša.
- 10 O nestašici kvalitetnog kamena u bosanskom Podrinju vidi V. RADIMSKY, GZM 1891, 19 i 1892, 2. Oko Gradine ima samo trahita i paleozoičkog škrljevca, a na visokom Kvarcu konglomerata i kvarcita, ali nema vapnenca.
- 11 Đ. BASLER, Članci i grada, VI, 1965, 96 i d, sl. 1. I. BOJANOVSKI, ibidem, 108, sl. 4. Usp. BASLER, n. dj, p. 100—101: rekonstrukcija prvobitnog izgleda epistilnih elemenata i pročelja građevine. Cf. RADIMSKY, GZM 1892, 119, sl. 1.
- 12 GZM 1891, 242 i GZM 1892, 119. — RADIMSKY je na nav. mj. zabilježio da se i na prudu uz lijevu obalu Drine nalazilo »više od 40 velikih pravokutno tesanih, ali glatkih vapnenaca« (p. 120), pa je pomišljao da je možda tu stajala ta zgrada. Danas tu nema ni tragova kuće ni blokova kamena. Na istom je mjestu našao i nadgrobni spomenik s muškom i ženskom figurom i jahačem (GZM 1889, 44 i d.). Bit će da je taj kamen tu bio pripremljen za transport.

- 13 I. BOJANOVSKI, rad nav. u bilj. 1, 106. Usp. RADIMSKY, GZM 1889, 44 i 1892, 120.
- 14 V. RADIMSKY, GZM 1892, 119 je zabilježio da je mnogo toga kamena, a naročito *ulomaka od korniša* (I. B.), uzidano u potporne zidove nekog blizog drvenog mosta (tj. mosta preko Lozničke rijeke, I. B.). Pretražio sam i ovaj most, danas već oboren, ali nisam našao ništa. Usp. skicu kod S. PERIĆA, u dj. nav. u bilj. 7, s planom nekropole i mostom.
- 15 V. bilj. 11.
- 16 BOJANOVSKI, Članci i grada, VI, 106.
- 17 RADIMSKY, GZM 1889, 44 i 1892, 120. Cf. WM I, 328. O ovim ruševinama piše i TRUHELKA, GZM 1891, 239: »kod Voljevice, gdje u polju ima više podora od rimskih zgrada sakrivenih u grmlju«. Tu je našao korniž i komad stupa (ib.). Cf. C. PATSCH, AEM XVI (1893), 135 (=Lutvih Han).
- 18 Usp. o toj mogućnosti: D. SREJOVIĆ, Članci i grada, VI, 27; I. BOJANOVSKI, dj. nav. u bilj. 4, p. 189—190.
- 19 V. RADIMSKY, GZM 1892, 2.
- 20 Ibidem. Usp. i njegov izvještaj u GZM 1891, 19.
- 21 K. PATSCH, GZM 1910, 192—195, sl. 34 = WM XII, 147—151.
- 22 Sr. D. SREJOVIĆ, Članci i grada, VI, 1965, 7—48, sa situacionim planom Karaule, rad nav. u bilj. 23.
- 23 SREJOVIĆ, Ispitivanje rimske nekropole u Sasama 1961—62, Članci i grada, VI, p. 7—8.
- 24 Pri tome je u Biljači presječeno nekoliko srednjovjekovnih grobova, ali antičkih nalaza nije bilo, iako je ovdje Radimski (GZM 1892, 2, sl. 1) evidentirao tragove rimskog naselja, a odatve potječe i nadgrobna ploča s grčkim natpisom (PATSCH, GZM 1895, 584).
- 25 Usp. SREJOVIĆ, nav. dj, str. 25 i RADIMSKI, Izvještaji o iskopavanjima u Gradini (Domavia), u Glasniku 1891, 1892. i 1894 = WM I (passim). — U Knežiji (»blizu Gradine«) nađen je i miljokaz cara Trebonijana Gala i sinova, PATSCH, Strena Buliciana, Zagreb — Split, 1924, 229—232 sa sl. (u čl. Zur Geschichte von Sirmium).
- 26 Za ovaj lokalitet se čuje i naziv Rudine. Tu je i sada malo muslimansko groblje. — Po podacima RADIMSKOG, GZM 1892, 3: Kod hana Gradina (Luke?) otkopane su glave jednog mosta (rimskog?), dok je ispod same kurije cesta bila široka oko 10 m i na njoj nađen žrtvenik Jupitera i Genija mjesta (p. 5 i 12). Put prema Biljači je vodio ispod brda.
- 27 Vidjeti izvještaj br. 05-155/76 u Zavodu za zašt. spom. kult. BiH.
- 28 Izvještaj Muzeja istočne Bosne u Zavodu pod br. 05-93/71. Nalaz je ispitao S. Perić, arheolog Muzeja ist. Bosne u Tuzli.
- 29 Podatak Milorada Rankića, mlinara kod Karaule. Po kazivanju istoga i na parceli Adici, uz njegov mlin, s obje strane Saske (Bjelovačke) rijeke nađu se povremeno lampe (lucerne).
- 30 Ispitaj K. PATSCH, GZM 1910, 194. Usp. WM I, 218, 225, 238 i d, 247, 249; IV, 242. Jedan (dječji) olovni sarkofag je nađen i na centralnom platou, BAUM-SREJOVIĆ, Članci i grada, I, 25, bilj. 5. Po kazivanju Milorada Džankića, mlinara, pod cestom kod Karaule se nalazi i jedna olovna vodovodna cijev od 2 cola, ali ona prilikom sondiranja nije pronađena (v. Izvještaj S. Perića Zavodu br. 05-605-6/76 od 4. II 76. g.).
- 31 SREJOVIĆ, nav. rad u bilj. 23, str. 8, 9 i na priloženim tabelama.
- 32 Usp. izvještaj nav. u bilj. 30.
- 33 SREJOVIĆ, nav. dj, str. 8 i 26. — Izvještaje o iskopavanju triju nekropola u Gradini v. Članci i grada, 3/1959, str. 23—54, 4/1960, str. 3—11 i 6/1965, str. 7—27. Sve tri nekropole potječu iz I—II st. n. e.

- 34 Današnja (austrijska) cesta od Milića do Srebrenice vodi preko Viogora tj. dolinom Bukovičke rijeke.
- 35 R. CHEVALLIER, *Les voies romaines*, *Archeologia*, No 51, Paris, octobre 1972, p. 10: u kršćansko doba su miljokaze često zamijenili krstovi, kapele, groblja, raskršća itd. Međutim, u ovom slučaju to ne mora biti.
- 36 Podatke o nekropolama u Bastahovinama, Staroglavicama i u Sućeskoj daje Š. BEŠLAGIĆ, *Stećci*, Sarajevo, 1971. 234—235. Za podatke o nekropolama u Opecima i Podgaju zahvaljujem drugu Jusufu Hasiću, direktoru liječilišta »Guber« i saradniku Zavoda.
- 37 Mještani koji su krčili ruševine smatraju da je građevina bila velika oko 20 x 15 m, što mi izgleda previše. Bazilika Skelani I je duga 20, 19, i široka 15, 63, m, a Skelani II duga 18, 94, a široka 15, 20 m, ch. K. PATSCH, *Iz rimske varoši u Skelanima*, *GZM* 1907, 460—463, sl. 83—85 = *WM XI*, 140—180. Usp. Č. TRUHELKA, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb, 1931, str. 114—117, sl. 36 i 37 i Đ. BASLER, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1972, p. 113—115, sl. 119 i 120.
- 38 Zavod je imao u planu da organizira zaštitno iskopavanje, ali je u međuvremenu, i pored zabrane, vlasnik parcelu pretvorio u njivu, pa se ovaj detalj nije mogao ispitati. Sačuvala se jedino grobnica, koja i sada stoji in situ. Bazilika je iskrčena u oktobru i novembru 1975. godine.
- 39 Usp. PATSCH, dj. nav. u bilj. 37, 461, sl. 84. O prvoj pojavi kulturnih građevina tipa bazilike vidjeti V. PAŠKVALIN, *Prilog datiranju ranokršćanskih bazilika Bosne i Hercegovine*, *Adriatica praehistorica et antiqua*, *Miscellanea G. Novak dicata*, Zagreb, 1970, 667—687.
- 40 O bazilikama u Skelanima v. lit. u bilj. 37. Za Zaklopaču (zas. Nikolići): M. GABRIČEVIĆ, *Članci i grada*, X, 1973, 73—75 i S. PERIĆ, *Arheološki pregled* 13, 1971, 85.
- 41 Arheoloških tragova nema ni na susjednim parcelama koje se obrađuju, a ni u današnjim seoskim naseljima.
- 42 I. BOJANOVSKI, *Kasnoantičke grobnice na svod u Čitluku i njihova prethodna konzervacija*, *Naše starine*, IX, 1964, 103—122, sl. 10 s nalazištima u BiH. Usp. PAŠKVALIN, n. dj, str. 668 i đ.
- 43 BOJANOVSKI, nav. dj. str. 113, bilj. 50 i sl. 10. Usp. PATSCH, *GZM* 1907, 462, sl. 85. Vidi i moju bilješku u »*Našim starinama*« IX, 1964, 193 (Zagaj kod Klotijevca), kao i XI, 1967, 193, t. 6 (lok. Zamlas u Zvorniku).
- 44 Usp. moj rad nav. u bilj. 4, str. 177, te 189. do 191.

ARCHÄOLOGISCHE ZUFALLSFUNDE IM GEBIET VON DOMAVIA

Im Artikel sind neuere Funde aus dem Gebiet des Podrinje und der antiken Domavia bearbeitet.

Beim Bau der neuen Strasse neben dem Drinafluss zwischen Bratunac und Loznica, wurde die mittelalterliche Nekropole, »Römischer Friedhof genannt, vernichtet (T. I, 1). Ausser den mittelalterlichen Denkmälern (den sog. Stećci) wurde auch eine grössere Anzahl zugeschütteter antiker Blöcke monumentaler Dimensionen ausgegraben, die auf den mittelalterlichen Gräbern als Denkmäler gebraucht wurden (T. I, 2, 3, 4, 5; T. III, 2). Diese Steinblöcke (aber auch zahlreiche andere auf den mittelalterlichen Nekropolen in Bratunac, Podgradac, Voljevica und Podčauš) dürfen von der Lokalität Gradovi im Voljevica stammen. Dort befinden sich nämlich Reste einer römischen Siedlung die noch nicht erforscht wurden.

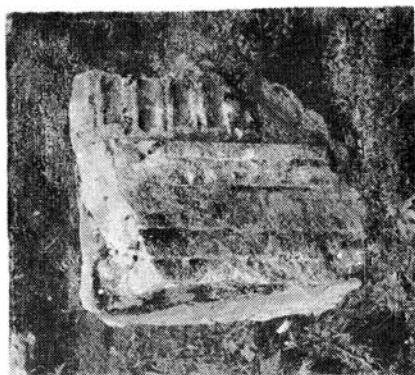
Der Grabstein von Severins Vetrani aus Bratunac wurde in neuerer Zeit gefunden und befindet sich nun in: »Museum des östlichen Bosnien« in Tuzla (T. III, 1).

Beschrieben werden auch die Grabfunde die während des Strassenbaues Bjelovac—Gradina, entdeckt wurden. Nach der Zahl der Beerdigungen in den Bleisarkophagen urteilend, besteht die Möglichkeit, dass die domavianische Nekropolis mit der Inhumation in Knežija, am linken Ufer des Saska—Rijeka Flusses lag. Dort wurden auch einige jüngere Beerdigungen in Bleikisten entdeckt. Bis jetzt wurde keine Skelettbeerdigung ohne Kiste ausgegraben, ohne Rücksicht darauf, ob sie direkt in die Erde oder in eine gelegt wurden. Bis jetzt wurden in Domavia drei Nekropolen mit Brandgräbern entdeckt, die der früheren Keiserzeit gehören. Das Problem der Bestattungsart im 3. und 4. Jh., also aus der Zeit des grössten Aufstiegs von Domavia bleibt auch weiter offen. Bei dieser Gelegenheit wurde auch eine Mauer teilweise entdeckt, doch ihre Bestimmung konnte man nicht festgestellt werden.

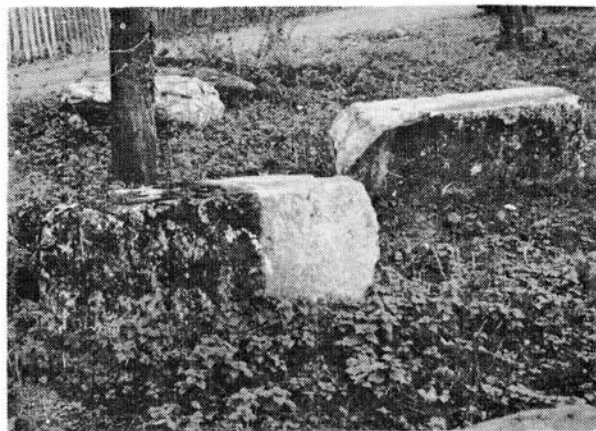
Interessant ist auch ein Fund frühchristlicher Begrabkammer in Staroglavice, unweit von Srebrenica. Das Gebäude war aber vernichtet bevor es untersucht werden konnte. Ein gut erhaltenes spätantikes gewölbtes Kammergrab war verlässiger Beweis, dass sich hier um ein Objekt aus der Zeit des frühen Christentums handelt. Der Befund ist bedeutend, weil keine altchristliche Kirche im engeren Gebiet Domavia bis jetzt entdeckt war. Von diesem Objekt stammt auch ein Fragment des römischen steloiden Grabsteines mit einer Aufschrift.

Sl. 1. Srednjovjekovna nekropola
»Rimsko groblje« u Loznici

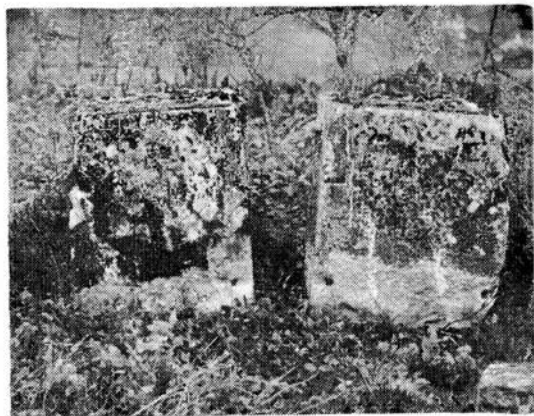
Sl. 2. Utomak epistilne grede iz
Loznice

Sl. 3. Monumentalni prizmatički kvader iz Loznice

Sl. 4. Prizmatički
kvader iz Loznice

Sl. 5. Monumentalni antički kvader sa
srednjovjekovne nekropole u Loznici

Sl. 6. Baza za usadivanje stele
iz Loznice i monumentalni
kvader

Sl. 1. Rimski nadgrobní spomenik iz Bratunca

Sl. 1. Neodređeni građevinski objekt u Knežiji (Domavija)

Sl. 2. Nadgrobni spomenik iz ruševina kasnoantičke bazilike u Staroglavicama kod Srebrenice

KASNOANTIČKA GROBNICA NA SVODU
IZ STAROGLAVICA KOD SREBRDENICE

